

“A LEDICIA DE LER” HISTORIOGRAFÍA, CRÍTICA E XORNALISMO

Dolores Vilavedra
Universidade de Santiago de Compostela

Resumo: O artigo analiza o que supuxo, dende diferentes perspectivas, a sección “A ledicia de ler” que Casares mantivo no xornal *La Voz de Galicia* entre 1975 e 1992, cun total de máis de catrocentos artigos. Por unha banda, estúdase o seu valor como plataforma crítica fundamental para a articulación dun discurso historiográfico galego autónomo; en segundo lugar, a súa importancia no conxunto da produción do autor, na medida en que a sección canaliza a vocación de analista literario do primeiro Casares e vai evoluíndo con coherencia no seu proxecto creativo ata converxer de xeito natural nos artigos de “Á marxe”, síntese perfecta da estilística e da visión do mundo casarianas.

Abstract: The article analyzes what the section “A ledicia de ler” (“The joy of reading”) that Casares held in the journal *La Voz de Galicia* between 1975 and 1992, amounting a total of over four hundred articles, meant, from a variety of perspectives. It studies its value as a critical platform and its approach to the articulation of an autonomous Galician historiographical discourse, as well as its importance in this author’s production as a whole, insofar as this section channels the early Casares’ vocation as a literary analyst and it evolves coherently with his creative project, finally converging naturally in the articles of “Á marxe” (literally “in/to the margin”, as in a marginal note), which constitute a perfect synthesis of his stylistics and worldview.

Palabras chave: Carlos Casares, historiografía, crítica literaria, xornalismo.

Key words: Carlos Casares, historiography, literary criticism, journalism.

Moito se leva falado, e máis que se falará, de “Á marxe” como un antes e un despois no xornalismo galego. Mais coído que aínda está por valorar na súa xusta medida o que “A ledicia de ler” supuxo, non só para a difusión do libro galego senón como a proposta historiográfico-crítica na que a sección se foi convertendo co paso dos anos, algo que sen dúbida pasaba desapercibido daquela pero que é

unha dimensión que hoxe debemos recuperar para entendermos mellor non só a evolución intelectual de Casares senón tamén a dos cambios nos criterios canonicos no noso sistema literario, na súa orientación e concreción.

Os catrocentos corenta artigos de “A ledicia de ler” configuran un corpus textual único nas nosas letras, constituído ao longo de case vinte anos (1975-1992) nos que o articulista partilla co seu público a paixón lectora, unha paixón que –como todas– é particular e (temo) intransferible, aínda que certamente tamén é comunicable. E velaí o que Carlos Casares quixo facer nesas dúas décadas: compartir cos lectores e lectoras de *La Voz de Galicia* a ledicia de ler. Con este título convidou a unha sociedade galega que saía do furado negro de corenta anos de dictadura a abrir as fiestras á luz da intelixencia que desprenden, teimuda e inmoredoira, os libros, e con este título Casares debuxou, semana a semana, unha cartografía posible da súa paixón lectora pero tamén dos vieiros imprecisos que a cultura galega se lanzaba a explorar con ousadía de principiante. Todo semellaba aínda posible naquel xa lonxano 1975.

O valor historiográfico que a sección posúe non debería sorprendernos porque o Casares que descubrimos nestes textos é, dalgún xeito, o froito logrado do investigador que por volta de 1979 abandona o proxecto de elaborar unha tese de doutoramento sobre a Xeración Nós e renuncia a seguir unha posible carreira docente na universidade; a partir de entón, a súa formación como analista do(s) fenómeno(s) literario(s) agroma, por unha banda, nunha serie de artigos de feitío académico, algúns dos cales poderían ter sido capítulos da xa abandonada tese e que están recollidos en *Casares en Compostela. Universidade e literatura*¹; por outra, e cun formato ben distinto, nos sustanciosos comentarios de libros (e non só, como veremos) que irían configurando a sección “A ledicia de ler”, que inaugura o 5 de xaneiro de 1975, no inesquecible suplemento dominical “Artes y letras” de *La Voz de Galicia*², e que mantivo aberta ata 1992.

-
- 1 O volume foi publicado pola Universidade de Santiago de Compostela (2017). Para unha información pormenorizada desta primeira etapa investigadora de Casares, *vid.* o limiar de Henrique Monteagudo.
  - 2 O suplemento iría cambiando de nome e de día da semana (de domingo a xoves): chamaríase “Cultura. Ciencia, arte y pensamiento”; “Cuaderno de cultura” e “Cultura”. Tanto Luís Álvarez Pousa coma Víctor F. Freixanes alertáronme da necesidade de avaliar os proxectos xornalísticos de Casares no contexto das políticas editoriais dos sucesivos equipos directivos de *La Voz de Galicia*, e das súas estratexias en relación ao que poderíamos chamar a cultura galeguista, algo que obviamente vai alén dos obxectivos deste traballo e das capacidades da súa autora. Fica a tarefa pendente para especialistas no asunto.

1. ACHEGAS Á HISTORIA DA SECCIÓN

1. 1. ETAPAS E EVOLUCIÓN INTERNA

Nos seus cinco primeiros anos de vida, Casares atívose con rigor á periodicidade semanal da súa cita. A mediados de xullo de 1980, e ata mediados de setembro, a sección interrúmpese porque o escritor, que dende o seu matrimonio con Kristina Berg en 1971 pasaba longas estadias estivais en Suecia –país de berce da súa dona–, ese ano optaría por publicar (entre o 24 de xullo e o 15 de setembro) cinco artigos titulados xenericamente "Carta desde Suecia" onde comenta diversos aspectos da cultura daquel país que tan abraiante resultaba daquela para a ollada dun galego criado baixo a dictadura franquista e que participaba activamente na posta en marcha dunha tantariñante democracia en España. Tras esta paréntese, a sección recuperaría o seu formato habitual.

O ano 1987 é un ano de mudanzas. Casares ralentiza tan notablemente o ritmo de publicación dos seus artigos que nos doce meses só aparecen tres *ledicias*; contra mediados do ano, e transcorrida máis dunha década do comezo da sección, o escritor vai saíndo de tan rechamante silencio xornalístico para comezar a experimentar co formato orixinal dos artigos de "A ledicia de ler". Casares tentará superalo, na procura dun novo modelo axeitado para dialogar coa vida dende as páxinas do xornal. Ese ano supón un verdadeiro punto de inflexión na súa andaina xornalística pois se nos primeiros meses, como xa dixen, o escritor practicamente abandona a sección (aínda que non de xeito definitivo, como veremos), por volta da segunda metade irá ensaiando con outras: de primeiras, coa titulada "Día a día" e logo coa denominada "A tertulia"³; ao tempo, retoma puntualmente un espazo que estreara a comezos da década titulado "Á marxe"⁴, xermolo do que xa nos 90 pasaría a ser unha sección cotiá.

Nos cinco artigos de "Día a día" (os publicados entre o 4 de xuño e o 26 de setembro de 1987) que tiveron ocasión de consultar, Casares experimenta sobre todo co formato, introducindo en cada un deles unha división tripartita que converte o artigo na xustaposición de tres bloques de temática independente e extensión reducida, ás veces de menos de dez liñas. O afán de brevidade e a posible influencia dalgún mestre (da que logo falarei) semellan guiar o rumbo desta serie.

3 "Día a día" é o título dos artigos que se publican entre o 4 de xuño de 1987 e ata o 29 de setembro dese mesmo ano; "A tertulia", o dos que aparecen dende o 22 de outubro ata o 26 de maio de 1988.

4 O arquivo de Casares depositado na Fundación que leva o seu nome revela que, cando menos, dende 1982 aparecen de xeito moi puntual colaboracións do escritor baixo o título xenérico de "Á marxe". Fica logo por datar definitivamente a orixe da sección, que en todo caso semella anterior ao que se adoita considerar. Agradezo a xenerosidade de Gustavo A. Garrido ao compartir comigo esta información, fundamental para ir completando a xenealoxía da produción xornalística casariana.

No caso de “A tertulia”, Casares recupera a extensión que lle era habitual nas *ledicias* pero emprende unha viraxe temática cara á anécdota ou sucedido: os asuntos literarios empezan a ceder espazo a outros e, aínda sendo aqueles predominantes nos once textos que configuran esta serie (publicados entre o 22 de outubro de 1987 e o 26 de maio de 1988), Casares semella querer abordalos nunha clave máis humana e menos libresca, como se dos escritores empezasen a interesarlle máis as singularidades da súa peripecia vital cá súa produción.

Se na primeira metade de 1987 o Casares columnista practicamente enmudece⁵, para ir, pouco a pouco, asomando de xeito puntual e baixo novos formatos ao longo do segundo semestre, en 1988 recupera os folgos xornalísticos e aposta xa con convicción por aquela nova sección aínda non periódica que titularía definitivamente “Á marxe” e que dende 1990 combina con “A ledicia de ler”. Ese ano, dende xuño e con periodicidade semanal, retoma este seu xa clásico espazo dedicado ao comentario de libros, que desaparecera por completo en 1988 e 1989, pero ademais incrementa o ritmo de publicación da nova sección, que empeza a gañar un perfil propio baixo o título xenérico de “Á marxe”, e que xa acada unha importante presenza cuantitativa en 1991 sen que iso vaia en detrimento de “A ledicia”: a derradeira destas publícase o 4 de xuño de 1992 e poucos días despois, en concreto o 9 dese mesmo mes, nace a definitiva “Á marxe”, xa como recuncho cotiá nas páxinas de *La Voz de Galicia*. Velaquí o *turning point*: nada será o mesmo despois deste día, nin para Casares, nin para o xornalismo galego.

Na miña opinión, que querría expor aquí a modo de hipótese, a faceta crítico-historiográfica de Casares non se malogra tras a súa renuncia a desenvolvela no ámbito universitario senón que evolúe, dando novos e logrados froitos como os xa amentados artigos de feitiño académico pero tamén como a serie textual configurada, *grosso modo*, na primeira década de vida de “A ledicia”: nesa etapa, hai unha coherente continuidade entre os materiais derivados directamente da tese e os xornalísticos; xa que logo, non resulta chamativo (senón todo o contrario) o protagonismo que nos primeiros anos da sección teñen os autores clásicos galegos en xeral (Cabanillas, Blanco Amor, Manuel Antonio, Pondal ou Seoane) e os da época Nós en concreto. En canto ao destes últimos, non é máis cá manifestación visible da convicción casariana de que Nós foi o punto de inflexión dunha concepción da galegitude da que seguíamos a ser debedores, unha convicción que agromara xa ao remate da súa andaina universitaria, cando o mozo descubriu a obra e o pensamento de Risco, Otero, Castelao, Cuevillas... e que se mantiña intacta aínda

5 Non me atrevo a especular coas razóns deste silencio que, na miña opinión, habería que buscar no ámbito do privado.

no alborexar do século XXI⁶. Casares sostivo sempre que nese núcleo intelectual estaba o cruxol do que daquela seguíamos a ser como colectividade, entre outras razóns porque o proxecto cultural e político da Xeración Nós tivera continuidade no desenvolto por Galaxia como estratexia de supervivencia fronte á dictadura franquista.

Un desdobramento discursivo semellante ao que se produce entre o Casares académico e o xornalista experimentará o Casares crítico na segunda metade dos 80, na que –como xa vimos– se por unha banda explorou as posibilidades e límites do formato *ledicia* (tanto no relativo á extensión coma á temática) nun proceso que tería como punto de chegada "Á marxe", por outra ensaiou unha nova modalidade textual –da que falaremos axiña– a través da cal tentar encarreirar o seu alento crítico, liberando ao tempo os artigos máis breves desta funcionalidade. En ambos casos, atopámonos perante unha sorte de bifurcación ou esgallamento discursivo, a partir dunha modalidade textual previa: a tese, no primeiro momento; as *ledicias*, no segundo.

Se a etapa académica e postacadémica foi recuperada e comentada na xa citada *Casares en Compostela. Universidade e literatura*, e se xa detallamos aquí (*vid. supra*) a reformulación do proxecto de "A ledicia de ler" que Casares afronta por volta da primeira década de vida da sección, cómpre que nos deteñamos brevemente nos camiños que o Casares crítico literario se bota a explorar na segunda metade dos 80. Malia unha cada vez máis intensa actividade xornalística, o escritor semella non conformarse co artigo breve e, igual que nos primeiros tempos de "A ledicia" simultaneaba este formato cos xa citados artigos académicos, nesta segunda fase empeza a experimentar cunha modalidade creativa que el mesmo denominaría "ensaio narrado"⁷, boa parte dos cales estarían centrados en escritores (Cunqueiro, Risco, Otero Pedrayo, Torrente Ballester ou Torga, entre outros) e temas literarios ou, máis ben, metaliterarios. O propio Casares preparou entre 1997 e 1998 unha primeira escolma deses ensaios, publicada en 1999 co xa mítico título de *Un país de palabras*. Un segundo grupo de textos adscribíbles a esta mesma modalidade, algúns deles aínda inéditos e redactados na súa meirande parte nos últimos cinco anos da vida do autor, recolléronse neste 2017 no volume *O expreso da literatura e outros ensaios*: Castelao, Fole, Bryce Echenique ou Camus son algunhas das figuras das que se ocupa nestas páxinas. Se reparamos na constante reatrolimentación que en toda a produción casariana se produce entre o formato breve e outros máis extensos decatáronos de que moitos dos temas dos seus

6 *Vid.* como mostra a conferencia impartida por Casares en 2001 no congreso *A cultura galega no século XXI*. O texto, acompañado do audio, foi editado polo Consello da Cultura Galega en 2017.

7 Así lles chama na entrevista que lle fai Ana Platas (1988).

ensaios narrativos figuran tamén entre os abordados máis reiteradamente na serie “A ledicia de ler”, tal e como amosa o índice onomástico deste volume: Castelao, Cunqueiro, Otero e Risco son de certo os autores que máis *ledicias* protagonizaron, e no conxunto da sección non son escasas as referencias aos xa citados Fole, Torga ou Torrente.

Xa que logo, podemos concluír que Casares mantivo toda a súa vida unha certa vocación de analista do feito literario nas súas diversas dimensións, vocación que foi axustándose a diferentes formatos pero, sobre todo, ao que el chamaba a súa “visión narrativa da vida” e que consistía, basicamente, en “contar o mundo máis que pensar nel”⁸. Unha vocación coa que Casares quixo marcar certa distancia, a modo de *captatio benevolentiae*, cando afirmou “non me sinto crítico” e cualificou “A ledicia de ler” como “un exercicio de lectura” no que “de modo bastante espontáneo falaba do que me agradaba”⁹. Na miña opinión, Casares tivo que coutar o seu natural talento analítico e crítico por mor das responsabilidades profesionais e públicas que foi adquirindo ao longo dos 80 (primeiro como parlamentario, logo como director da Editorial Galaxia) e dos 90, que lle impediron o exercicio da crítica rigorosa, argumentada e independente, mais non do comentario agudo nin da valoración historiográfica, roteiros polos que o seu columnismo se foi encarreirando ata que con “Á marxe” diaria inagura un novo ciclo. Este cambio de rumbo é tamén moi visible no seu ensaísmo de temática literaria –os devanditos “ensaios narrados”– no que Casares se ocuparía xa só de clásicos indiscutibles ou autores foráneos da súa querenza particular, abandonando radicalmente o comentario das novidades das letras galegas do seu tempo. Por suposto, do que Casares non renegou nunca foi da súa paixón lectora, que entendeu e exerceu de xeito absolutamente hedonista, como un dos grandes praceres da vida, e de aí que o título da sección que estamos a comentar sexa toda unha declaración de principios.

1. 2. AS ORIXES

No que se refire á orixe da sección, Marcos Valcárcel (2003) suxire, citando como fonte a Javier Casares, irmán do escritor, que a idea de dedicar un espazo xornalístico a falar dos libros e a cultura galega lle xurdira nunha viaxe xuvenil a París, cando viu na primeira páxina de *Le Monde* a sección que Robert Escarpit publicaría case cada día (uns vinte artigos ao mes¹⁰) durante tres décadas (1949-1979) e que levaba por título “Au jour le jour”. Fica pendente unha análise de

8 Platas (1988): a autopoética de Casares está moi ben exposta nesta entrevista.

9 Casares foi entrevistado en 1988 por José Viale Moutinho. O texto da entrevista está transcrito polo propio Viale (2004).

10 Nos períodos vacacionais sería substituído por outras sinaturas.

contidos e principios epistemolóxicos de ambas seccións que nos permita valorar ata que punto “A ledicia de ler” puido ser o froito logrado daquel proxecto xuvenil dun mozo ourensán engaiolado polas novas correntes da socioloxía literaria e das teorías da comunicación que promovía o insigne profesor francés e que el tentaba levar á práctica crítica. Por outra banda, no estado actual da biblioteca personal de Casares non podemos asegurar que tivese en propiedade *El deseo de leer*, de Robert E. Barker e Robert Escarpit, pero teño a case absoluta certeza de que a debeu coñecer, pois daquela foi moi comentada. *El deseo de leer* apareceu en castelán en 1974, na Editorial Península, tras a edición orixinal do ano anterior ao coidado da Unesco. Trátase dun informe –o título é un tanto equívoco– rigoroso ao tempo que divulgativo no que se abordan cuestións coma os dereitos de autor, os procesos de produción e distribución do libro ou os hábitos de lectura. Sen dúbida, temas todos eles que interesarían ao xove intelectual, e aínda máis se temos en conta o novidosa que por aquel entón resultaría a metodoloxía sociolóxica con que se analizaban as devanditas cuestións.

“Au jour le jour”¹¹ está considerada como un exemplo modélico do que é o “billete” xornalístico, un xénero breve, informativo, humorístico, mesmo satírico. É relativamente habitual no xornalismo francés, tamén no español¹² (a sección “La tronera” de Antonio Gala en *El Mundo*) e na radio (“El telegrama” diario de Miguel Ángel Aguilar en Hora 14 na SER). Os *billets* de Escarpit son de temática máis ben política pero a evolución que experimentan cara á brevidade será semellante –como veremos– á das *marxes* do propio Casares; así, os primeiros *billets* do francés resultan, pola súa extensión, próximos ao artigo de opinión mentres que entre os da década dos 70 non é inhabitual atopalos de pouco máis dunha ducia de liñas.

Porén, sendo como eran os artigos de Escarpit máis ben de temática política, coido plausible formular a hipótese de que realmente a idea que xermola en Casares coa súa lectura non é tanto a de “A ledicia” coma a do que logo sería “Á marxe”. Casares empeza a experimentar cos seus artigos, como xa apuntei máis arriba, contra mediados dos 80, cando ensaia novos títulos e novos formatos para a sección, e tenta virala máis cara a actualidade literaria en xeral e centrala menos no comentarios de libros concretos; de feito, non podo deixar de escoitar nun título como o da xa citada “Día a día” o eco non tan lonxano do “Au jour le jour” do francés. Porque o que semella engaiolar a Casares do proxecto de Escarpit é a cotidianidade, esa cita diaria á que de ningún xeito se pode faltar,

11 Para un achegamento á sección valínme da ampla escolma preparada por Jean-Jacques Pauvert (1975).

12 A piques de poñerlle o ramo a estas páxinas, a erudición do meu amigo Fernando Valls apunta unha nova pista a seguir, para avaliar a pegada de Escarpit no xornalismo peninsular: a sección “A punta seca” que Manuel Ibáñez Escofet mantivo no xornal *TeleXpres*.

e o desafío da brevidade. Superadas xa as urxencias impostas polo proceso de normalización da vida cultura galega que se abriu coa Transición e o desenvolvemento do Estatuto de Autonomía, e que determinan o tema xenérico (e moitas veces os concretos) de “A ledicia”, o escritor irá abandonando á temática literaria e comezará a modular un rexistro xornalístico propio, que se irá achegando máis ao dos dietarios de Pla cá vontade de intervención pública que amosan os *billets* de Escarpit. Polo tanto, na miña opinión, “Au jour le jour” non estaría tanto detrás de “A ledicia” como do proxecto xornalístico que xa nos 90 Casares conseguiría facer realidade en “Á marxe”: o dun breve relanzo dende que ollar pasar a vida, implacable na súa cotidianeidade. O desafío da brevidade está asumido, logo da aprendizaxe que supuxeran as tantariñantes subdivisións internas na serie “Día a día” e, xa despois con máis seguridade, as que nun determinado momento comeza a introducir –como veremos– nas *ledicias*. Definitivamente, as *marxes* poden ser os *billets* galegos, aínda que tamén poderían estar emparentadas con outros *corpus* xornalísticos. Está aínda por reconstruír a xenealoxía da sección en relación a predecesores tan ilustres, e todos eles tan admirados por Casares, como o xa citado Josep Pla, o Vicente Risco das “Horas”¹³, ou o Torrente Ballester dos *Cuadernos de la Romana*¹⁴.

2. DE “A LEDICIA DE LER” A “Á MARXE”

Xa tiven ocasión de analizar noutra ocasión (Vilavedra 2003) os noventa artigos que se publicaron nos dous primeiros anos de vida de “A ledicia de ler”, 1975 e 1976. Tentarei agora sintetizar a evolución dos intereses de Casares a través da mudanza dos temas abordados naqueles primeiros artigos para podermos constatar –e esta sería outra das miñas hipóteses, que debe ser corroborada ou desmentida por futuras e máis pormenorizadas análises– ata que punto “Á marxe” é froito do desenvolvemento natural do seu proxecto creativo: “chegar a ser un grande escritor a través do periódico [...] concédolle a mesma importancia a un artigo ca páxina dun libro” (Rei 1990). Non habería logo ruptura, senón continuidade, entre os artigos de “A ledicia de ler” e os de “Á marxe”, como non a houbo entre a tese e a serie de artigos académicos xa citados, ou entre o seu columnismo e os

13 En 1961 Risco publica o *Libro de las horas*, no que inclúe artigos publicados entre 1939 e 1951 en *La Región*, tanto dunha primeira serie iniciada en 1938 co título “Cosas y días” como da que en 1949 sucederá a esta, “Horas”. Estes textos, que se adoitan etiquetar como ‘glosas’, presentan notables puntos en común coas colaboracións xornalísticas de Casares non só en cuestións evidentes como a extensión senón tamén –por exemplo– na concepción da voz e o punto de vista.

14 Este é o título do primeiro volume no que Torrente recolleu as crónicas xornalísticas publicadas a modo de diario entre 1973 e 1975 no xornal *Informaciones*. Os *Cuadernos* aparecerían en 1975 e completariáanse cunha segunda entrega, ao ano seguinte, titulada *Nuevos cuadernos de La Romana*.

“ensaio narrado”. Todos estes materiais agroman dun mesmo punto de partida: a paixón lectora e a vontade comunicativa que acompañaron a Casares ao longo de toda a súa vida, e que atoparon unha canle singular de proxección pública por medio dos textos que imos a comentar.

Certamente, “A ledicia de ler” debe interpretarse no contexto das ilusionantes expectativas que neses intres se lle abrían á sociedade galega, que ventaba xa a inminencia dun cambio de rumbo político. Nese ámbito, o libro aparecía como unha especie a protexer, precisada de coidados que garantisen o seu medrío. A crítica exercíase sen criterios canonizadores consensuados, e sen ningún tipo de reflexión verbo dos seus límites e posibilidades como disciplina, e entendíase máis como unha canle de promoción. Co desenvolvemento do novo marco legal derivado da aprobación do Estatuto de Autonomía en 1980 establécese unha sorte de pacto arredor do libro galego para garantirlle presenza nun espazo público do que levaba décadas desterrado. Polo tanto, entendíase tacitamente que o que o libro precisaba naqueles tempos de urxencias non era tanto análises críticas como apoio e complicidade, e a esa tarefa se suma entusiasta un Casares que, por talante, sempre foi máis partidario do diálogo e o consenso que da polémica e a tensión¹⁵. Vista dende hoxe, esta compilación dos máis de catrocentos artigos que forman “A ledicia de ler” non só nos permite reconstruír a nosa memoria lectora como sociedade senón que resulta unha contribución fundamental para entendermos como se foi configurado o actual canon literario galego, cales son os criterios que se aplicaron e como ambos –criterios e corpus canónico– foron evoluíndo ata hoxe.

2. 1. EVOLUCIÓN TEMÁTICA

De certo que cando empezan a aparecer os artigos da sección debía resultar moi chamativa a capacidade de Casares para aplicar á nosa literatura as novas ferramentas críticas e analíticas que as máis modernas correntes da teoría literaria e a lingüística estaban a divulgar. Pero cómpre non esquecer que neses anos Casares estaba aínda inmerso na investigación máis ou menos académica: en 1973 presentara a súa Memoria de Licenciatura na universidade compostelá, na que tamén cursaría os cursos monográficos de Doutoramento en 1973-74 e, por volta da metade da década dos setenta, estaba a traballar arreo na súa tese doutoral.

15 No derradeiro artigo da sección, “Punto”, Casares afirma que “nunha primeira etapa” a súa intención era “fomentar a lectura do libro galego e fundar unha crítica periodística sostida e regular”; posteriormente (e como se porá en evidencia nestas páxinas introdutorias), o seu obxectivo faríase máis modesto e subxectivo: “poñer a disposición dos lectores as reflexións que a un lle inspiraban determinadas lecturas alonxadas dos círculos trazados pola moda”.

Resultan moi esclarecedoras, case a modo de declaración de principios programáticos, estas reflexións que deita nunha entrevista en 1973:

A crítica literaria desde hai anos, en virtude das conquistas da moderna lingüística, deixou de ser un camelo ou de ofrecer unha visión puramente subxectivista para transformarse nunha ciencia tan rigorosa como a que máis; pero isto circunscríbela a unha minoría de intelectuais. Do que se trata, xa que logo, é de assimilar os seus resultados e dalos ao público nun contexto menos aséptico (*La Voz de Galicia* 17/VI/1973).

Se iso foi o que pretendeu facer nos artigos de “A ledicia de ler”, abofé que o conseguiu.

Velaí logo o xermolo do proxecto que, a partir de 1975, se faría realidade nas páxinas de *La Voz de Galicia*. Non hai dúbida de que Casares posuía unha información moi actualizada sobre todas esas cuestións teóricas e que a utilizou con grande desenvoltura para suxerir novas achegas aos nosos clásicos, achegas que daquela resultarían como pouco insólitas –mesmo un chisco heterodoxas– mais que lle permitirían suxerir perspectivas orixinais dende as que abordar autores e obras ameazados de esclerose por un exceso de mitificación e canonización. Ese é o caso de Castelao, un autor que protagoniza o primeiro dos artigos da sección (“Un Castelao reeditado”, 5/I/1975) e sobre o que voltaría reiteradamente todo ao longo dese ano (e non só¹⁶) co gallo das reiteradas homenaxes que se lle estaban a tributar por mor do seu vintecinco cabodano. Pois ben, no artigo que lle dedica o 23 de marzo (“Un folleto sobre Castelao”) Casares alude a “un libro recente de Jean Calvet sobre lingüística e colonialismo”, libro que non era outro que *Linguistique et colonialisme: petit traité de glotophagie*, de Louis-Jean Calvet, publicado en 1974. O mesmo acontece con Pondal, a quen Casares propón ler tendo en conta a pegada na súa obra do que el denomina “ossianismo poético”, tras coñecer o fundamental estudo *Ossián en España* de Isidro Montiel, tamén publicado en 1974. Pero se cadra o artigo que demostra con máis contundencia ata que punto a información bibliográfica que manexaba Casares estaba actualizadísima é o titulado “Escolma da poesía medieval” (29/II/1976) no que comenta a recente redición da preparada por Xosé María Álvarez Blázquez en 1952 sinalando lagoas bibliográficas e mesmo erros de lectura e de fixación do corpus: filoloxía de altísimo nivel nas páxinas dun xornal galego para demostrar non só que Casares estaba á última senón que no fondo do seu ser intelectual latexaba tamén o corazón dun filólogo.

16 Como xa indiquei en 2003, nos dous primeiros anos de vida de “A ledicia de ler” o rianxeiro e a súa obra protagonizarían trece artigos.

Estas propostas de reinterpretación dos nosos clásicos poden entenderse como derivadas do proxecto de revisión crítica da historia da literatura galega que Casares parecía querer abordar na súa fanada tese de doutoramento¹⁷ e nos artigos dela derivados. Porén, iso non implicaba que a súa ollada crítica fose exclusivamente pasatista; ao contrario, o xove escritor interéxase pola obra dos seus coetáneos (como Salvador García-Bodaño, Xohana Torres ou Xosé Luís Franco Grande) e sèrvese da súa sección para poñer en valor o talento das novas xeracións: como exemplo, é ben rechamante o que acontece co comentario de *Elipsis e outras sombras* (“Elipsis”, 18/V/1975) de Xosé Luís Méndez Ferrín ao que lle pon o ramo cunha conclusión tan contundente coma esta: “Xosé Luís Méndez Ferrín é, dos escritores galegos mozos de hoxe en día, o que ten un talento máis grande e indiscutible”, conclusión na que insistirá, un ano despois (10/X/1976), co gallo da publicación de *Antón e os inocentes* cando afirme con rotundidade que Ferrín “é o máis importante dos escritores mozos de hoxe en día”. Do interese casariano polas novidades creativas dá tamén boa mostra o seu comentario da novela de Lois Diéguez *Galou Z28* (“Galou”, 13/VI/1976), unha distopía en clave de ciencia-ficción, onde o Casares crítico se amosa moi receptivo ás novas correntes polas que a narrativa galega procuraba ampliar o seu público, do mesmo xeito que xa fixera con *A morte de Frank González* de Xosé Fernández Ferreiro, a primeira novela de vaqueiros en galego á que lle dedicara un comentario o 1 de febreiro dese mesmo ano. Na mesma liña, resulta rechamante a súa atinada comprensión do singular proxecto estético do grupo Rompente, ao que lle dedicará un par de artigos ben laudatorios nos anos seguintes (“*Silabario da turbina*”, 7/V/1978 e “O grupo Rompente”, 6/IV/1980), e as súas reiteradas louvanzas, ao longo dos anos, a novas voces poéticas como as de Xoán Manuel Casado, Ramiro Fonte, Fernán-Vello ou Xavier Rodríguez Baixeras. En xeral, Casares amosa non só un notable interese pola poesía, senón unha fina sensibilidade e un agudo sentido crítico á hora de abordar a crítica deste xénero, que el coidaba que era o que estaba a renovar máis radicalmente as nosas letras (28/X/1979); como proba da finura do seu criterio sobre estes asuntos, véxanse as súas consideracións en “A poesía e os Premios da Crítica” (20/V/1982).

Falei antes do Casares filolóxico, que asoma en “A ledicia de ler” todo ao longo da vida da sección e de xeito reiterado, ben por medio de comentarios de enfoque máis erudito ou máis sociolingüístico, amosando sempre unha fonda e radical preocupación pola situación do idioma galego que, segundo el, demandaba con urxencia un estudo científico: abraian polo seu rigor –pero tamén pola súa sen-

17 Sobre esta cuestión *vid.* os traballos introdutorios á xa citada *Casares en Compostela. Universidade e literatura*.

sibilidade— artigos como “O conflito lingüístico” (31/VIII/1975), “Socioloxía do conflito lingüístico” (7/IX/1975), “Conflito lingüístico e ideoloxía” (28/III/1976) ou “O rechazo do galego” (30/XII/1979) e son abundantes a referencias a aqueles estudosos que con máis insistencia se ocupaban do tema, como Francisco Rodríguez, Xesús Alonso Montero ou Ricardo Carballo Calero. Mais as reflexións de Casares sobre esta cuestión irán encamiñándose cara ao que foi un dos grandes debates da época: os criterios para o establecemento dunha normativa oficial do uso do galego, respecto aos cales se pronunciou con valentía e rotundidade, tal e como amosan “Bases para unha unificación do galego” (22/I/1978) ou “A polémica sobre o galego” (4/III/1979).

En xeral, “A ledicia de ler” revélanos un Casares de pensamento orixinal e independente que non refuga manifestar con contundencia opinións críticas que sempre tenta alicerzar con argumentos (véxase como exemplo “Unhas declaracións pouco afortunadas”, 21/I/1979), presto a desmentir con razóns certos tópicos daquela tan espallados como o da escasez de obras de investigación en galego fronte á suposta superioridade numérica das de creación (*vid.* “Un libro de socioloxía”, 19/XII/1976), ou a ponderar a valentía dos creadores á hora de asumir riscos e novos desafíos como fai con Ánxel Rey Ballesteros e a súa novela *Dos anxos e dos mortos* (5/VI/1977), ou cos poetas que a finais da década dos 70 estaban a renovar unha lírica galega asfixiada polo epigonalismo socialrealista (*vid.* por exemplo os artigos do 10/VII/1977, do 5/II/1978 ou do 28/X/1979), renovación da que se congratula reiteradamente.

Esa mesma honestidade intelectual leváoo a denunciar de xeito cada vez máis aberto situacións que consideraba anómalas, ou a diagnosticar sen compracencia os problemas que padecía a cultura galega. Casares nunca fala do que non sabe, non é un ‘opinador’ profesional, mais semella que consonte se vai afianzando a súa posición na esfera pública, a súa voz érguese máis alta e firme, sen complexos, para —por exemplo— denunciar o boicot ao acto no que a Universidade de Santiago investiu Álvaro Cunqueiro como doutor *honoris causa*: en “Para Álvaro Cunqueiro” (3/II/1980) Casares exprésase cunha contundencia ben pouco habitual nun home de talante tan moderado, ao calificar o tal boicot como “astracana triste”, aos seus organizadores como “unha recua de idiotas aburridos”, “covardes” e “xentes moralmente desprezables e insensibles”. Á louvanza e revalorización da súa obra literaria dedicaríaa moitos dos artigos da sección, entre os que salientan “Homenaxe a Álvaro Cunqueiro” (20/IV/1980) e “A obra de Cunqueiro” (8/V/1980). Froito desa sorte de liberdade que o intelectual semella ir conquistando é esta contundente (e nada autocompracente) descrición da situación da literatura galega que, estou certa, non debeu caer nada ben en determinados sectores da nosa cultura:

non se pode seguir máis tempo [...] nesta especie de cantonalismo autosuficiente, froito máis da rutina e da ignorancia que da pobreza. Non temos unha soa revista literaria, carecemos de crítica e as relacións con escritores doutros países ou áreas lingüísticas son inexistentes, mesmo cos máis próximos. O resultado é esta atonía desesperante en que se desenvolve o noso pequeno mundo literario ("A situación da literatura galega é insostible", 15/I/1981).

E, como xa se comentou en relación ao idioma, os textos desta sección son unha plataforma idónea para coñecermos os debates literarios da época, como o que xiraba arredor da convicción –moi arraizada por aquel entón– de que a maioría de idade da narrativa en galego pasaba pola publicación de novelas extensas ("Sobre a novela e as súas dimensións", 19/VIII/1982).

2. 2. CARA A "Á MARXE"

Como xa se apuntou, en "A ledicia de ler" Casares veicula un talento crítico que tivo que resituarse logo de renunciar á carreira académica mediada a década dos 70 e de facerse cargo da dirección de Galaxia a finais de 1985, unha responsabilidade esta que se por unha banda o obrigaba ao exercicio cotiá do que poderíamos denominar 'lectura profesional', por outra lle esixía unha coidadosa ponderación nas escollas dos libros a comentar na súa sección xornalística. Xa dende ben cedo o inqueda escritor comeza a experimentar cos límites e posibilidades da sección, primeiro na procura dunha certa estrutura interna e despois asumindo a disciplina de non sobrepasar a extensión fixada. Así, dende o 19 de novembro de 1978 e ata o 6 de xuño de 1980, os artigos de "A ledicia de ler" aparecen subdivididos en tres partes, cada unha delas co seu propio título, se cadra para facer máis facilmente asimilable ao lector medio unha información que podía semellar un tanto especializada, se cadra como un mecanismo dosificador da información e regulador da extensión, ou se cadra por influencia da extrema brevidade do *billet* de Escarpit, xa que cada un dos tres bloques nos que estrutura as *ledicias* desa etapa teñen unha lonxitude semellante aos artigos do francés.

Polo que se refire á extensión, a partir do 10 de marzo de 1983 podemos comprobar que cada artigo ocupa exactamente unha páxina ou, como moito, un par de liñas máis: a característica contención dos textos da sección "Á marxe" comezaba xa a ser unha realidade nas *ledicias*. Despois virían os experimentos xa citados que dende mediados de 1987 Casares comezaría a facer coa sección, e o silencio xornalístico dos anos 1988-89, mudanzas que non podemos deixar de interpretar como consecuencia da reorientación vital e profesional que o escritor afrontou neses anos, logo de porlle o ramo á súa etapa como parlamentario galego e de facerse cargo da dirección da emblemática revista galega de cultura *Grial* en 1988.

Cando Casares retoma “A ledicia de ler” a mediados de 1990 a sección é outra, e nela albíscase xa a vontade idiosincrática que callará en “Á marxe”. O primeiro que nos chama a atención é que nesta última etapa Casares semella pechar un ciclo e deixar a un lado o compromiso militante coa visibilización e a promoción do libro e a cultura galega: practicamente desaparecen os libros e autores galegos e, cando se ocupa deles, a miúdo atende á súa produción en castelán, daquela pouco (e mal) coñecida: velaí os casos dos artigos dedicados aos personaxes de *Vida y fugas de Fanto Fantini* e *Las mocedades de Ulises* de Cunqueiro (“Un personaxe”, 7/VII/1991), ou a poñer o foco nas obras de Dieste en castelán como *El alma y el espejo* o *Historias e invenciones de Félix Muriel* (“Rafael Dieste”, 14/III/1991)¹⁸. Pola contra, son numerosísimos os artigos centrados en autores non galegos, de Hawthorne a Marguerite Duras, pasando por Hemingway ou Cervantes; en moitos casos as obras e os escritores e escritoras sérvenlle como pretexto para abordar temas colaterais ou narrar anécdotas biográficas. Por suposto, non faltan os habituais asuntos de actualidade literaria, como a feira do libro de Frankfurt ou o Premio Nobel de Literatura, e fan xa a súa aparición algunhas das súas querenzas particulares, que serán inspiración de moitas páxinas de “Á marxe”: o cine, o jazz, a fotografía ou a tecnoloxía. Realmente, esa vontade de ir abrindo o foco con que ollaba o mundo do libro xa se vai albiscando dende finais da década dos 70, cando Casares comeza a prestar atención ao tratamento que se lle outorgaba á cultura galega en obras foráneas e de enfoque máis abrangente como *The Oxford Companion to Spanish Literature* (12/VIII/1979), *El exilio español de 1939* (comentada en “Literatura galega no exilio”, 10/VI/1979) ou a moi sonada (e polémica) no seu tempo *Gárgoris y Habidis. Una historia mágica de España* de Fernando Sánchez Dragó (17/VI/1979). A preocupación pola proxección internacional da nosa cultura, coa que tan comprometido chegaría a estar o escritor, empeza a asomar tamén nestes artigos (véxanse “Congreso en Suecia”, 15/VII/1979; “Saír do illamento”, 26/VIII/1979 ou “Galicia na URSS”, 4/VIII/1983), seguramente como solución á cada vez máis asfixiante endogamia que abafaba a nosa cultura, un problema que Casares abordou en distintas ocasións (a salientar, “Cantonarismo literario”, 18/II/1979).

En todo caso, nos dous últimos anos de vida de “A ledicia de ler” resulta moi evidente que o modelo de artigo que logo desenvolvería con tanta fortuna en “Á marxe” comezaba xa a petar na porta. En primeiro lugar, pola asunción dunha maior brevidade no formato pero tamén pola xa comentada evolución temática que fará que a transición dunha a outra sección se produza de xeito fluído, de aí que a frase coa que Casares pecha o derradeiro artigo da serie, “Verémonos noutra

18 Curiosamente, nalgunha entrevista Casares cita estes dous escritores entre os seus preferidos.

páxina do periódico, falando doutras cousas” (“Punto”, 4/VI/1992), non sexa un *adeus* senón un *ata xa*. Fica pendente un estudo máis polo miúdo que demostre ata que punto “Á marxe” é unha sorte de herdeira natural de “A ledicia”, mais coido que outra proba ben evidente nola proporciona o elevado número de citas de obras e –sobre todo– autores que aparecen reiteradamente na nova sección, e que indica que o escritor non renunciou en absoluto a ocuparse de temas literarios. En última instancia, non podemos deixar de apreciar unha certa coherencia interna na traxectoria vital daquel mozo investigador que nunca renunciou a seguir enredando con aquilo que máis amaba: os libros.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- Casares, Carlos (2017): *A ledicia de ler*. Vigo: Galaxia.
- Escarpit, Robert (1975): “*Au jour le jour*”: *billets du “Monde” 1949-1974*. París: Société Nouvelle des Éditions Jean-Jacques Pauvert. Edición de Jean-Jacques Pauvert.
- Monteagudo, Henrique (2017): “Carlos Casares, universitario e investigador: tres momentos” en Henrique Monteagudo, Xosé Manuel Salgado e Dolores Vilavedra (eds.), *Casares en Compostela: Universidade e literatura*. Santiago de Compostela: Universidade, 15-49.
- Platas, Ana (1988): “Entrevista a Carlos Casares”, *Revista galega de ensino* 21, 15-26.
- Rei Núñez, Luís (1990). “Carlos Casares”, en *Oficio de escribir*. Sada: Edición do Castro, [159]-172.
- Valcárcel, Marcos (2003): “Carlos Casares: o escritor nos xornais”, en Francisco Díaz-Fierros e Henrique Monteagudo (coords.), *Carlos Casares. A semente aquecida da palabra*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, 181-187.
- Viale Moutinho, José (2004): “A alegría de o escoitar”, en Xan Carballa e Damián Villalaín (eds.), *Carlos Casares: os amigos, as imaxes, as palabras*. Vigo: A Nosa Terra, 119-128.
- Vilavedra, Dolores (2003): “A ledicia de ler: unha achega”, en Francisco Díaz-Fierros e Henrique Monteagudo (coords.), *Carlos Casares. A semente aquecida da palabra*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, 189-196.